

TOMAŽ IVEŠIČ

Kratek pregled zgodovine šolstva od sekularizacije do destalinizacije

Šolstvo na Slovenskem ima silno bogato zgodovino, preveč bogato, da bi lahko vso strnili v kratek in jedrnat pregled, zato bi se osredotočili na obdobje, ki so ga zaznamovale nagle spremembe.

Leto 1848 je bilo tudi na področju šolstva prelomno. Najkrajšo slamico je potegnila študijska dvorna komisija na Dunaju, ki jo je zamenjalo novoustanovljeno prosvetno ministrstvo, ki je s posebej za to imenovano komisijo, pripravljalo reformo šolstva. Še istega leta so pripravili Osnutek temeljnih načel javnega pouka v Avstriji. Najpomembnejše reforme, ki jih je uvajal ta osnutek, so: poučevanje v materinščini v osnovnih in srednjih šolah. Za šole bi skrbela posvetna oblast – za osnovne šole občine, za srednje pa dežele in javna uprava. Dalje, Katoliški cerkvi so želeli onemogočiti vpliv nad šolstvom in ga prenesti na laične šolske svete. Osnutek ni bil dobro sprejet, saj so bili proti skorajda vsi – nasprotovalo je podeželsko prebivalstvo, niti ni dajalo večjega pomena takšni reformi, Cerkev je hotela obdržati svoj vpliv, občine so se bale, da bodo preveč finančno obremenjene, predvsem pa so nasprotovali učitelji. Zaradi tega reforma ni bila uspešna v osnovnih šolah, kjer je stanje ostalo nespremenjeno,

se je pa pričela reforma na srednjih šolah in gimnazijah.¹

Osnutek organizacije gimnazij in realk (1849) je bil temeljni kamen šolstva za naslednjih sto let in več. Z njim so ukinili tudi liceje. Nekdanjim latinskim šolam so dodali dve leti in tako so nastale osemletne gimnazije. Cilj gimnazij je bil posredovati splošno humanistično izobrazbo z najširšo vzgojno funkcijo, le-to pa je bilo moč doseči s poukom klasičnih jezikov in klasične literature ter z zgledom učiteljev in disciplino. Sklepni izpit na gimnazijah je postala matura, ki je tudi predpogoj za vpis na univerzo. Z Osnutkom organizacije gimnazij so nastale realke, ki so bile posebne oblike gimnazij za šolanje trgovskega in tehničnega osebja. Najprej so imele štiri razrede, vendar so kmalu dodali še dva višja. Leta 1867 so postale sedemletne, leta 1869 pa osemletne realne gimnazije. Na začetku so jih priključevali k normalkam, vendar so kmalu postale samostojne. Učni jeziki na gimnazijah so postali živi jeziki,

latinski in grški jezik pa sta bila še vedno najpomembnejša predmeta. Zaradi nemških pritiskov, predsodkov, zapostavljenosti slovenskega jezika v javnosti, velikih težav s pripravo slovenskih učbenikov, z uvedbo strokovne terminologije in enotnega črkopisa slovenščina na slovenskih gimnazijah ni zaživela. Glavni učni jezik je bil nemški, v Kopru, Gorici in v Trstu pa tudi italijanski. Položaj slovenščine se je razlikoval od dežele do dežele, boj zanjo je bil na Slovenskem dolg in težak. Na začetku je bila slovenščina samo učni predmet, ki so ga ponekod poučevali celo v nemščini, nato je bil obvezni predmet in nazadnje učni jezik. Najpomembnejša prelomnica v boju za slovenščino je ustanovitev prve zasebne in v celoti slovenske škofijske gimnazije v Šentvidu pri Ljubljani leta 1905, ki jo je ustanovil ljubljanski knezoškof Anton Jeglič.²

Kot smo že omenili, reforme niso zajele osnovnih šol, saj so bile le-te preveč občutljive na vsakršne spremembe. Cerkveno šolsko nadzorstvo je z omejeno pristojnostjo deželnih šolskih svetov postalo bolj učinkovito. Določila Politične šolske ustave se niso spreminjala, konkordat med Avstrijo in Svetim sedežem pa je samo še bolj potrdil položaj Katoliške cerkve v šolstvu. Učitelji so bili še bolj podrejeni cerkvenemu šolskemu nadzorstvu, deželne oblasti pa so bolj sodelovale s škofijskimi ordinariati. Cerkveni šolski nadzorniki so morali paziti, da kdo izmed učiteljev ne bi učil česa, kar bi bilo v nasprotju s katoliško vero. Vpliv Cerkve na šolstvo seveda ni bil po željah liberalcev, ki so bili neusmiljen boj za liberalizacijo šolstva. V nasprotju s trditvami liberalcev se je velikokrat izkazalo, da laični učitelji zaradi slabih življenjskih razmer svojih nalog niso dobro opravljali. Ker so spreminjali Politično šolsko ustavo z na novo vnesenimi določbami iz konkordata, je le-ta pričela izgubljati enotnost, kar je pripeljalo do njene redakcije. Razloge za sekularizacijo šolstva lahko pričnemo iskati že v protestantskem patentu iz leta 1861, po katerem se je oslabil položaj Cerkve v šolstvu.

Nato so leta 1863 odpravili šolski patronat in finančno breme so prevzele občine, ki so zaradi tega tudi hotele imeti povečan vpliv, ki pa je šel na škodo Cerkve. Leta 1866 je Avstrija doživela vojaški poraz proti Prusiji, kar je pripeljalo do popuščanja ogrski polovici monarhije, na udaru pa je bilo tudi šolstvo, saj naj bi neka raziskava pokazala, da so bili avstrijski vojaki v primerjavi s pruskimi veliko bolj nepismeni. Reforma šolstva je bila tako neizbežna. Priložnost so izkoristili liberalci, ki so tako ali tako hoteli odstraniti kakršen koli verski vpliv na šolstvo. Liberalci so imeli večino v dunajskem parlamentu, zato sprejetje zakonov ni bil problem. Leta 1867 so sprejeli Temeljni državni zakon o splošnih pravicah državljanov, ki je v nasprotju s konkordatom določeval, da država prevzema nadzor in vodstvo nad vzgojo in izobraževanjem, verskim skupnostim pa prepušča nadzor nad verskim poukom. Ker je Katoliška cerkev nasprotovala takšni ureditvi, je prišlo do pogajanj, ki so potekala celo leto. 25. maja 1868 so dosegli sporazum, po katerem je Cerkev ohranila versko oskrbo, nadzor nad veroukom in predstavnitvo v šolskih svetih, s tem pa je prišlo hkrati do nove strukture šolskih svetov. Cerkev je lahko ustanavljala lastne šole, vendar so se tudi te morale ravnati po državni zakonodaji. Cesar Franc Jožef je zakon podpisal 14. maja 1869, v veljavo pa je stopil s šolskim letom 1869/1870.³

Zakon iz leta 1869 je veljal vse do propada Avstro-Ogrske, ponekod na Slovenskem celo dlje, zato si oglejmo še nekaj podrobnosti. Šole so bile od tistega trenutka državne in deželne ustanove, učitelje pa so plačevale dežele. Cerkovniških služb niso smeli več opravljati, dobili pa so boljšo izobrazbo, saj so leta 1870 odprli štiri nova učiteljišča v Ljubljani, Celovcu, Mariboru in Kopru. Učiteljice so postale formalno enakopravne učiteljem, kar je pripomoglo k naglemu vzponu njihovega števila. Od 1871 pa do 1913 se je npr. število učiteljic več kot podvojilo, v okolici Trsta pa celo popeterilo, čeprav se številke razlikujejo od dežele do dežele. Formalna enakopravnost

pa ni prinesla enake plače; učiteljice so dobivale do 80 % plače učitelja, prav tako niso smele biti poročene. Če so se poročile, so s tem pokazale, da se prostovoljno odrejajo svoji službi. Zakon je bil nepravilčen tudi do uvajanja učnega jezika, kar so odločali deželni šolski sveti po posvetovanju občin, kjer so bili velikokrat gospodarsko močnejši narodi pred šibkejšimi, zato učni jezik ni kazal pravilne narodnostne podobe področja. Sicer so na učni jezik vplivale tudi dežele same, vendar do večjih sprememb ni prišlo. Največji pritisk nad Slovenci se je čutil na Spodnjem Štajerskem, Koroškem, v Istri in Trstu. Kot odgovor na pritiske so se pojavljala različna šolska društva, pri nas npr. najbolj znana Družba sv. Cirila in Metoda.⁴

Ko so se 29. oktobra 1918 Slovenci zbudili v novonastali Državi SHS, so 1. decembra že bili državljani Kraljevine SHS. Vse te nagle spremembe pa niso vplivale na šolstvo. Bistvena razlika je seveda bila zamenjava učnega jezika, ki je nemščino zamenjal s slovenščino, v manjšinskih šolah pa je ostal nemški. Kakor so bili močni pritiski nad Nemci v SHS, tako so bili tudi zamejski Slovenci deležni na Koroškem hudega ponemčevanja, na Primorskem in v Trstu pa italijanizacije. Poseben primer je bilo Prekmurje, ki se je priključilo novonastali kraljevini, potem ko je bilo dolga stoletja upravno, cerkveno, kulturno ločeno od matice, in bilo deležno silnega madžarskega pritiska. Prekmurje je bilo zanemarjeno, na šolskem področju ni bilo šolskih stavb, učil, učbenikov itd. Že dovolj zgovorno je dejstvo, da so tja pošiljali učitelje za kazen. Šolska zakonodaja se tako ni bistveno spreminjala vse do 5. decembra 1929, ko je kralj Aleksander podpisal nov zakon, ki je pričel veljati štiri dni kasneje. Uvedel je osemletno in obvezno osnovno šolo, za katero je bil uporabljen termin "narodna". Narodna šola je bila razdeljena na štiriletno osnovno in štiriletno višjo narodno šolo, po štiriletnem obveznem šolanju pa so lahko šolarji obiskovali katero drugo šolo, npr. nižjo gimnazijo, meščansko strokovno ali vajensko šolo. Z novim zakonom

so bile na udaru predvsem privatne šole, med njimi seveda katoliške. Zakon jih ni prepovedal, ni pa dovoljeval ustanavljanje novih. Stare šole so se morale preurediti po zakonu v roku štirih mesecev in to javnosti dokazati, kar pa seveda ni bilo lahko. Znano je nadalje, da 27. julija 1935 zaradi pravoslavne pritiska in ostalih skupin (prostozidarji) ni bil v jugoslovanskem parlamentu ratificiran konkordat s Svetim sedežem, ki se je dotikal tudi šolstva. Privatne katoliške šole se je omejevalo tudi na takšen način, da jim je bilo prepovedano sprejemati šolnine, kar pomeni, da ni bilo denarja za vzdrževanje šolskih objektov. S 43. členom zakona je bilo določeno, da je verski pouk obvezen v vseh veroizpovedih za osnovne in srednje šole. Poučevali so ga lahko duhovniki ali učitelji po želji staršev določene konfesije, morali pa so biti državljani Kraljevine Jugoslavije. Največji uspeh slovenskega šolstva po 1. svetovni vojni pa je nastanek ljubljanske univerze leta 1919, kjer so lahko študentje študirali na filozofski, pravni, tehniški, teološki in nepopolni medicinski fakulteti. Ves čas obstoja univerze je morala slovenska javnost biti boj proti beograjskim prosvetnim in drugim oblastem, ki so jo želeli okrniti. Na univerzo so se lahko vpisali samo gimnazijski maturantje, po letu 1931 pa pod določenimi pogoji tudi absolventi učiteljišč.⁵

V začetku aprila 1941 je Hitler s svojimi zaveznicami napadel Jugoslavijo in jo ob minimalnem odporu kraljeve vojske tudi okupiral. Slovensko ozemlje je bilo razdeljeno na 3 okupatorje: Nemce, Italijane in Madžare. Najhujši in najbolj strog sistem so vzpostavili Nemci. Pričel se je sistem prisilne germanizacije in fanatične ideologije. Ukinjene so bile vse slovenske šole, večina slovenskih učiteljev pa je bila izgnana na Hrvaško, v Srbijo ali pa so odšli v taborišča. Že spomladi 1941 so Nemci ustanavljali nemške otroške vrtce. Spomladi in poleti 1941 so pričeli z uvajanjem nemškega pouka na osnovnih in meščanskih šolah, gimnazije so ustanovili v Mariboru, Ptuju, Celju in Brežicah. Pri uvajanju nemškega jezika v šole

so julija 1941 za šoloobvezne otroke in odrasle pripravili nemške jezikovne tečaje, ki pa niso bili samo to, ampak tudi propaganda za nacistično ideologijo. Tečaji pri odraslih niso bili uspešni, saj so potekali ravno v času, ko je večina prebivalstva imela ogromno dela na poljih. Septembra 1941, ko se je pričelo novo šolsko leto, so strogo prepovedali slovenski jezik, prepovedano se je bilo pogovarjati v slovenščini celo med odmori. Kršitelje so pedagoško neizobraženi, nacistični nemški učitelji največkrat telesno kaznovali, kletvic in zaničevalnih izrazov pa tudi ni manjkalo. Pouk je bil prilagojen nacistični vzgoji in ponemčevanju, zato so bili glavni predmeti učenje nemščine, Hitlerjev življenjepis, petje, vojaške vaje itd. Za izvenšolske dejavnosti so poskrbela različna društva, v prvi vrsti zvezna nacistična mladinska organizacija, na Štajerskem Nemška mladina (Deutsche Jugend), na Gorenjskem pa Mladina koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbundjugend). Italijanski sistem je bil milejši. Ob ustanovitvi Ljubljanske pokrajine so priznali kulturno avtonomijo, zato je pouk potekal dalje v slovenščini. V srednjih in višjih šolah pa je bil italijanski jezik fakultativni predmet. Italijani so ideologijo vsiljevali na druge načine. Uvedli so fašistični pozdrav v šolah in vsiljevali mladini ter učiteljstvu članstvo v fašističnih organizacijah ter z organizacijo jezikovnih tečajev vsemu prebivalstvu. Madžarski sistem se je posluževal stare vendske teorije, po kateri Prekmurci sploh niso bili Slovenci. V Prekmurju so bili slovenski učitelji odpuščeni, pri uvajanju madžarščine pa so pomagali stari učitelji, ki so se šolali na madžarskih učiteljskih. Madžarizacija je bila dokaj uspešna, predvsem zaradi majhne narodne zavesti staršev in odpornosti nasploh. Moška mladina se je morala obvezno priključiti fašistični predvojaški mladinski organizaciji Levente, kjer so obiskovali vojaške prireditve, vojaške vaje itd.⁶

Istčasno so se pričele ustanavljati partizanske šole, ki so imele zakonsko podlago v odlokih izvršnega sveta OF in kasneje še v

odlokih Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Učni načrti za šolsko leto 1943/1944 so določali, da je šola osemletna, in sicer od 7. pa do 15. leta starosti, uvedli so pozdrav "smrt fašizmu, svoboda narodu", učitelje so nagovarjali s tovariši in tovarišice, posebno pozornost pa so posvetili pouku slovenskega jezika, slovenski zgodovini in računanju. Ker je pedagoškega kadra primanjkovalo, so organizirali pedagoške tečaje, imeli pa so tudi učiteljske konference in celo šolska tekmovanja, v katerih so se šole vadile v tem, kdo bo priredil lepšo proslavo obletnice OF-a, kdo bo najlepše uredil šolski vrt, napisal najboljši dogodek iz NOB-ja itd. Da je bila v partizanskih šolah velika stiska glede učil, zvezkov in ostalih učnih pripomočkov, najbrž ni potrebno posebej poudarjati, so pa ponekod celo vodili dokumentacijo – šolske dnevnike, redovalnice itd. Največ šol je bilo seveda na osvobojenih ozemljih, predvsem v notranjsko-ribniškem okrožju, najdemo pa jih tudi na Primorskem, na Gorenjskem in Štajerskem pa so delovale tajno. Po kapitulaciji Italije in nemškem zavzetju Ljubljanske pokrajine ni prišlo do bistvenih sprememb na področju šolstva, z izjemo Gorenjske, kjer so ponekod zopet uvedli slovenščino kot učni jezik, v glavnem kot popuščanje prebivalstvu zaradi nastalega domobranstva. Prihajalo je seveda tudi do bojov znotraj šolstva zaradi vnašanja ideološke indoktrinacije, ki se je razmahnila predvsem po koncu 2. svetovne vojne.⁷

Osvoboditev leta 1945 je pomenila nadaljevanje partizanskega šolstva iz časa NOB-ja. Istega leta so z odlokom o reorganizaciji osnovnih in srednjih šol poddržavili vse zasebne šole, v skladu z načelom o ločitvi Cerkve od države. Verouk je ostal šolski predmet, vendar neobvezen, ukinili so še meščanske šole, namesto njih pa odpirali nižje gimnazije. Z zakonom, sprejetim 11. julija 1946, so uzakonili obvezno sedemletno šolstvo, kar je bil korak nazaj, saj so že prej poznali osemletno, vendar je sedaj drastično primanjkovalo učiteljskega kadra. Šolski sistem je bil tako poenoten, sestavljen iz štirih razredov osnovne šole in

treh razredov višje osnovne šole. Bolj nadarjeni učenci so lahko preskočili višje razrede osnovne šole in se vpisali na nižje gimnazije, kjer so imeli tri nižje in pet višjih razredov. Učni načrt v višjih razredih osnovne šole in nižjih razredih nižje gimnazije je bil enak. Z izjemo dveh klasičnih v Ljubljani in Mariboru so bile na Slovenskem vse gimnazije realne. Od leta 1947 so pričeli ustanavljati večerne delavske gimnazije in obrtne šole, že po 1945 pa srednje tehnične šole.⁸

Po sporu z informbirojem je jugoslovanski vrh pričel z iskanjem lastne socialistične poti, ki jo je Milovan Djilas videl v povečani stopnji demokracije. 29. in 30. decembra 1949 je zasedal plenum Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, na katerem

je Djilas predstavil svoj referat z naslovom Problemi šolstva v borbi za socializem v naši državi. Ta plenum in referat lahko štejemo za začetek demokratizacije Jugoslavije. In kaj Djilas v njem piše oz. zahteva? Potrebno je zaustaviti birokratizem in odstraniti napačne poglede v šolskem sistemu. Ugotavlja, da ima šolstvo bogato zgodovino in tradicijo, ki je ne bi smeli zavreči kar tako, češ da je buržoazna in napačna. V šolah, predvsem na univerzah je potrebno spodbujati študente k svobodni diskusiji s profesorji. Obvezno sedemletno šolanje se naj ne ukine, ampak naj se z naslednjim šolskim letom zopet prične z obveznim osemletnim osnovnošolskim izobraževanjem. Potrebno je tudi omogočiti prehode z nižjih na višje šole in utrditi moč predšolskih

Gospod, prenovi me; Tvoj hočem biti, Tvoj sem.
Foto: Tatjana Splichal

ustanov in izvenšolskih organizacij, ki imajo v vzgoji premajhen pomen. Učne programe je potrebno zmanjšati. Najpomembnejše je, da učenec dobi osnovno znanje, ki bo tudi kvalitetno. Učiteljem je potrebno dati dovolj svobode, da vsak na svoj način razlaga snov, narediti je potrebno konec šablonskemu sistemu. Potrebno je napisati lastne učbenike in to storiti nemudoma, saj je večina učbenikov samo prevedenih iz ruskega jezika in so polni napačnih ideoloških predstav in razlag, predvsem na področju zgodovine, saj je moč v njih zaslediti podcenjevanje drugih narodov, tudi lastnega. V vseh zadnjih dveh letnikih srednjih šol je potrebno dodati predmeta iz filozofije in psihologije ter predmet, ki bi bil posvečen temeljem državne izgradnje, se pravi učenje o temeljnih zakonih države. Učencem je potrebno snov razložiti in ne podpirati učenja na pamet. Učni jezik naj bo materni jezik, potrebno pa je tudi, vsaj skozi pesmi ali na kakšen drug način, spoznavati jezik drugih narodov v skupni državi, vsaj toliko, da se jezik razume, da ni tuj, ni ga pa potrebno znati govoriti, ampak je poudarek na osnovnem znanju. Dotaknil se je tudi opozoril partijskih forumov in organizacij o reakcionarnem delovanju Katoliške cerkve na šolsko in predšolsko mladino. Po Djilasu je potrebno več delati na ideološki, politični in kulturni borbi. Meni, da je politika države do Cerkve pravilna, da o tem govorijo rezultati in da zato ni potrebno menjati partijske linije. Djilas pravi, da iz Cerkve niso napravili mučenika, niso pa ji dali več pravic kakor ostalim društvenim organizacijam. V šolah je potrebno učenje vseh večjih tujih jezikov (nemški, angleški, ruski, francoski) izenačiti, noben naj ne bi imel prednosti, kdor bi želel, pa bi se na univerzah lahko učil tudi italijanščino ali španščino, v Makedoniji in Bosni pa arabski in turški jezik. Učitelje je

potrebno razbremeniti birokracije, da bi se lahko posvečali resnično samo učenju. Šolske stavbe se morajo uporabljati samo za šolske namene, kar je bil v začetnih letih po vojni velik problem. Potrebno je prenehati sektaški boj proti starejšim učiteljem in prenehati se mora politično kadrovanje. Vse štipendije je potrebno izenačiti (zvezne in republiške) in upoštevati socialni status družine pri dodelitvi ter odvzeti štipendije vsem, ki ne bi redno polagali izpitov. Potrebno je povečati vezi med starši in šolo, saj so starši temeljni kamen vzgoje. Na vseh fakultetah in višjih šolah je potrebno zamenjati vse profesorje, ki ne sledijo redno napredku svoje stroke itd. Skoraj vse predloge je plenum po daljši diskusiji sprejel, vendar je bilo za celotno reformo šolstva potrebnih še kar nekaj let.⁹ S Stalinovo smrtjo je nato prišlo do zaustavitve procesa demokratizacije v Jugoslaviji, v glavnem po II. plenumu na Brionih junija 1953, Djilas pa je postal ujetnik svojih idej in bil odstranjen iz partijskega in državnega vrha januarja 1954.

-
1. Jože Ciperle in Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana 1987, str. 59–60 (dalje: Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*); Alenka Šverc ... [et. al.], *Slovensko šolstvo včeraj, danes, jutri*, Ljubljana 2007, str. 39–40 (dalje: Šverc, *Slovensko šolstvo*).
 2. Šverc, *Slovensko šolstvo*, str. 40–41.
 3. Šverc, *Slovensko šolstvo*, str. 42–44.
 4. Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, str. 61–65; Mirjam Milharčič Hladnik, *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*, Ljubljana 1995, str. 18 in 21.
 5. Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, str. 69–72 in 75; Andrej Vovko, *Slovensko katoliško šolstvo v letih 1918–1941*, v: Cerkev, kultura in politika 1890–1941: Simpozij 1992, Ljubljana 1993, str. 167–168.
 6. Ciperle in Vovk, *Šolstvo na Slovenskem*, str. 77–84; Šverc, *Slovensko šolstvo*, str. 50–52.
 7. Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, str. 85–90; Šverc, *Slovensko šolstvo*, str. 50–53.
 8. Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, str. 95–99.
 9. Komunistična partija Jugoslavije, Sednice Centralnog komiteta KPJ: (1948–1952), ur. Branko Petranović, Beograd 1985, str. 278–374, 483–490 in 720–727.